

IBROHIM HAQQUL - NAVOIYSHUNOS

SAYLIYEVA ZARINA RAXMIDDINOVNA

Buxoro davlat universiteti,

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

e-mail: zsayliyeva7@gmail.com

tel: (90) 414-71-32

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk so'z san'atkor, benazir ijodkor, mohir munaqqid, fidoyi ustoz, Hazrat Alisher Navoiy ijodini chuqur tadqiq etgan zabardast olim, filologiya fanlari doktori, professor Ibrohim Haqqul ijodiy faoliyatiga oid fikr va mulohazalar, olimning yillar mobaynida amalga oshirgan mehnatlarining jamlanmasi to'plangan.

Kalit so'zlar: Ibrohim Haqqul, tasavvuf, haqgo'y olim, navoiyshunoslik, "Navoiyga qaytish"

Alisher Navoiy – chin ma'noda daho san'atkor. Ulug' shoirning har bir asari insonparvar va hassos inson ko'nglining haqiqatlarini ifoda etadi. Bu ko'ngilda odam va olam ishq, hayot zavqi, yashash zavqi, tabiat va go'zallik muhabbati teran tomir otgandir.

"Ma'lumki, Alisher Navoiy yashagan davr bilan bizning zamon o'rtasida besh asrdan ziyod vaqt masofagina emas, juda katta ijtimoiy ong masofasi, adabiy til, dunyoqarash, hayot tarzi masofalari ham mavjud.

Bugungi kun o'quvchisiga Navoiy asarlarini tushuntirib yetkazish biroz muammo. Shuning uchun ulug' shoir asarlarini sharhlash, talqin va tahlil qilish zarurati tug'iladi. "Bilgan gapirmaydi, gapirgan bilmaydi" [9,3].

Yetuk adabiyotshunos Ibrohim Haqqul "Navoiyga qaytish" kitobining muqaddimasini ushbu so'zlar bilan boshlagan. Adabiyotni bir olam deb bilsak, unda sir-asror behisob, uni cheksiz ummon desak, hali biz bilgan, o'rgangan qismi tomchilarga teng. Insoniyat o'zini anglashni, idora etishni boshladiki, adabiyot, tahlil va talqin masalasiga e'tibor qaratib kelmoqda.

Saksoninchi yillarning ikkinchi yarmidan Ibrohim Haqqulning adabiy jarayonga faol ishtirokini kuzatish mumkin. U zamonaviy she'riyatga bag'ishlangan qator maqolalar yozgan. Shuningdek, Abdulhamid Cho'lponning "Bahorni sog'indim" (1988), Xoja Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar" (1991) majmuasini, shogirdi Sayfiddin Rafiddinov bilan hamkorlikda "Boqirg'on kitobi" (1991),

"Me'rojnom" (1995) kabi uzoq muddat nashr etilmay kelingan asarlarni o'quvchilarga yetkazgan.

Umrining so'nggi yillariida u "Ahmad Yassaviy", "Kim nimaga tayanadi?", "E'tiqod va ijod", "Tasavvuf saboqlari", "Taqdir va tafakkur", "Meros va mohiyat" deb nomlangan risola va kitoblarini chop ettirgan.

Farididdin Attor, Jaloliddin Rumi, Abdurahmon Jomiy, Vilyam Shekspirday daho san'atkorlarning o'zbek tiliga o'girilgan kitoblariga salmoqli so'zboshi va so'ngso'zlar yozgan. Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy"sidan tanlangan shohbaytlarning alohida kitob holida chiqarilganligi ham e'tiborga molik.

Keyinroq Ibrohim Haqqulning "Ijod iqlimi" va "Mushohada yog'dusi" nomli kitoblari ham bosilib chiqqan. U 1996-yilda "Qadimgi davr adabiyoti", 2001-2021 yillarda "O'zbek adabiyoti tarixi" bo'limi mudiri sifatida faoliyat ko'rsatdi. Olim O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, "O'zbek tili va adabiyoti", "Tafakkur", "Naqshbandiya" jurnallari tahrir hay'atlari a'zosi edi. Uning ayrim maqola va kitoblari turk, uyg'ur, ozarbayjon, tojik va rus tillariga tarjima qilinib, nashr etilgan. So'nggi yillarda olimning "Navoiyga qaytish" deb nomlangan 4 jildlik kitobi bosmadan chiqdi.

Ustoz Ibrohim Haqqul "Navoiyga qaytish" kitobida "Navoiyni anglash mashaqqati", "Navoiyga qaytish", "Tasavvuf va Navoiy she'riyatini munosabatiga doir", "Ishq va komillik jazbasi", "Mansur Xalloy va Navoiy", "Oqillik va g'ofillik", "Teranlik sadosi", "Ma'ruf va orif" va qator g'azallar tahliliga to'xtalib o'tadi.

Ibrohim Haqqul umri davomida adabiyot ixlosmandlari va Navoiy ijodi shaydolari qalbida o'z ijodiy faoliyati bilan o'chmas iz qoldirgan. U chin ziyoli, tiriklar ichida noyob hodisa o'laroq tik turib yashab o'tgan shaxs sifatida tarixda qoldi. Ibrohim Haqqul mumtoz adabiyotni o'quvchi ko'ngliga singdirish yo'li va usulini topdi – uning muvaffaqiyati va kitoblarining shuhrati shunda edi. Biz Navoiy ijodini o'rganar ekanmiz, Hazrat anglatmoqchi bo'lgan fikrlarni tushunishga harakat qilamiz, biroq mohiyatni to'liq anglamaymiz. Ibrohim Haqqul esa qariyb yarim asr umri mobaynida hazrat bilan tinim bilmasdan muloqot qildi va zamondosh va adabiy yo'ldoshlarni Navoiy dunyosiga chorladi. Alisher Navoiy ijodini ko'plab olimlar o'rgangan. Biroq ular orasida, hech shubhasiz, Ibrohim Haqqulning izlanishlari alohida ajralib turadi. Bu olimning mumtoz adabiyot tarixini yoxud Navoiy ijodini chuqur bilgani uchungina emas, balki boshqalardan farqli ravishda biz tasavvurimizga sig'dira olmagan haqiqatni, Navoiyda ham oddiy insoniy dardlarni ko'ra olganligi, uning ijodini bugungi kun, bugungi zamon dardi bilan bog'lay olganligidadir. «Navoiy shohning ham, gadoning ham, oshiqning ham, orifning ham – hamma-hammaning shoiri. Navoiy she'riyatidan kim nimani axtarsa,

shuni topadi”, – deya ta’kidlaydi olim. Bir umr Navoiy ijodi tadqiqi bilan shug’ullangan, so‘z mulkning sultoni asarlarini qayta-qayta mutolaa qilib, ularning mazmun-mohiyatini chaqqan Ibrohim Haqqulning qator fikrlari hikmat darajasidagi ilmiy fikr kabi jaranglashi bejiz emas. Hozirgi navoiyshunoslikning ob-havosini belgilab kelayotgan olimlardan biri, shubhasiz, Ibrohim Haqqul hisoblanar edi. Zero, bugungi o‘zbek navoiyshunosligini Ibrohim Haqqul faoliyati va tadqiqotlaridan ayri holda tasavvur qilib bo‘lmaydi. Biz Hazrat Navoiyni boshqa xalqlarga tanitmoq uchun emas, aslida o‘zimiz yaxshi bilishimiz uchun ko‘proq tashvishlanishimiz zarurga o‘xshaydi. Ochig‘ini aytganda, biz hali Navoiy ijodiyotini kerakli va arziydigan darajada o‘qib-o‘rganganimiz yo‘q. Sho‘ro davrida mumtoz adabiyotimizga biryoqlama va yuzaki munosabat ulug‘larimizni to‘lalgicha, munosib o‘rganishga imkon bermadi. Navoiyni puxta bilish uchun juda jiddiy va maxsus tayyorgarlik ko‘rish lozim. Alisher Navoiy hamma narsani erkinlik va vobastalikda talqin qilgan, inson qismati bilan bog‘liq har qanday haqiqatning istiqbolini tafakkur hurligida ko‘rgan. Demak, tuyg‘uda, ruhda, ko‘ngil va tafakkurda erkinlikni qaror toptirmay turib, Navoiy asarlarining asl ma‘no-mohiyatini chaqishga urinish befoyda. Ibrohim Haqqul Navoiy dahosini anglagan, uni o‘zida yashattirgan, o‘zida kashf etgan ham olim, ham yetuk shaxs edi.

Bugungi kunda adabiyotga munosabat haqida Ibrohim Haqqul: “Yosh avlod faqat Navoiy asarlaridan emas, umuman, mumtoz adabiyotimiz chashmalaridan bebahra qolayotgani juda tashvishlanarli. Ahvol shu zaylda davom etaversa, yaqin besh-o‘n yilda o‘tmish adabiyotimizga mutlaqo ehtiyoj sezdirmaydigan, basirati ko‘r, demakki, go‘zallik tuyg‘usidan mahrum, moddiy dunyo g‘am-tashvishidan boshqasini tan olmaydigan yoshlarning butun bir avlodi vujudga kelishi hech gap emas”, - deb kuyunib aytgan edi. Alisher Navoiy hayoti, adabiy, ilmiy merosini o‘rganish – oliyanob mehnat. Uning hayoti, ibratli faoliyati, merosiga qiziqish XV asrdan boshlangan. Navoiy asarlari o‘z tirikligida mashhur xattotlar tomonidan ko‘chirilgan. Ammo navoiyshunoslik XX asrda o‘zgacha shakllandi. Chunki Navoiy to‘g‘risidagi bahs yuritgan hech bir olim sho‘ro mafkurasi tomonidan belgilangan chiziqdan chetga chiqa olgani yo‘q. Shunday murakkab vaziyatda navoiyshunoslik sohasida yangicha yo‘nalish, yangicha tahlil usulini, yangi so‘zni qo‘rqmasdan ayta olgan olimlardan biri Ibrohim Haqqul edi.

50 yillik mehnat samarasi o‘laroq Ibrohim Haqqul ijodi uchun xos xususiyatlardan biri shu bo‘ldiki, u deyarli biror marta ko‘ngli buyurmagan ijodkor yoki bo‘sh, sayoz kitob to‘g‘risida maqola yozgani yo‘q. Hamisha haqiqat bilan qalam tebratishni o‘ziga dasturulamal qilib oldi. Ustozning bir suhbatlarida aytgan quyidagi fikrlari u kishining butun shaxsiyatlarini ochib bergan edi: «To‘g‘ri gap

gapirishdan cho‘chishni yo‘qotish kerak. To‘g‘ri gap uchun jazo olinmaydi, degan xulosaga kelish kerak. Haqiqatning yuki nihoyatda og‘ir, ko‘pchilik ko‘tarolmaydi uni. Haqiqatni aytish uchun, haqiqatga kurashish uchun, to‘g‘risini aytaymi, kafan yelkada bo‘lishi kerak»[25].

Ibrohim Haqqul tadqiqotlari uchun xos yana bir xususiyat shundan iboratki, u badiiy yoki ilmiy asarlar tahlili, olim-u adiblar hayoti va ijodi tadqiqi jarayonida iymon-e‘tiqod, vatan, erk, hurriyat, vijdon, shaxs va shaxsiyat, mardlik, saxovat, adolat, himmat, odamiylik, ishq, do‘stlik, mehr-u shafqat, vafo sadoqat, yaxshilik, halollik, kabi insoniy tushunchalarni ulug‘lab, ularga qarama-qarshi nafs, zulm, razolat, qo‘rquv, xiyonat, e‘tiqodsizlik, egrilik, tamagirlik, tuturuqsizlik, riyo, yuzsizlik, o‘g‘rilik, iste‘dodsizlik, sayozlik, nodonlik, johillik kabi illatlarni muttasil ravishda mazammat qilib boradi.

«Insonga go‘zal mohiyatni Alloh bergan. Alloh bergan narsani qaytarib olib bo‘lmaydi yoki o‘zgartirib bo‘lmaydi. Agar inson Allohga qancha yaqinlashsa, u shuncha bashariy irodasidan kechib yoki uzoqlashib ilohiy irodaga erishadi. Va ilohiy irodaga erishgan odam bu dunyoning g‘avg‘olari, hasad va xusumatlaridan juda baland bo‘ladi. U hech narsadan qo‘rqmaydi, chunki uning suyanadigan asosiy kuchi Allohga aylanadi», - degan edi Ibrohim Haqqul [9]. Darhaqiqat, ustoz hayot yo‘llarida hamisha Alloh taoloning qudratiga, madadiga tayandi. Hech kimga yalinmadi, yaltoqlanmadi. Ilmgga sadoqati va shu yo‘ldagi sobitqadamligi ijodkorni qalblarimizga mangu muhrladi.

“Bir zamonlar Alisher Navoiy dahosiga shubha bilan qarashlar bo‘lgan. Lekin bunday ishtibohlar tuman yanglig‘ tezda barham topgan. Rus yoki gruzin ziyolisidan Pushkin yoki Shota Rustavelining buyukligini isbotlashni talab qilib ko‘ringchi! U sizga yo‘ ajablanib qaraydi, yoki ustingizdan kuladi. Muhammad alayhissalomning payg‘ambarligini isbotlash hech bir musulmonning xayoliga kelmaganidek, Navoiyning ulug‘ligini ko‘rsatuvchi qo‘shimcha dalil izlashga hojat yo‘q”[9,16].

“Biz Hazrat Navoiyni boshqa xalqlarga tanitmoq uchun emas, aslida o‘zimiz yaxshi bilishimiz uchun ko‘proq tashvishlanishimiz zarurga o‘xshaydi. Ochig‘ini aytganda, biz hali Navoiy ijodiyotini kerakli va arziydigan darajada o‘qib – o‘rganganimiz yo‘q. Sho‘ro davrida mumtoz adabiyotimizga biryoqlama va yuzaki munosabat ulug‘larimizni to‘laligicha, munosib o‘rganishga imkon bermadi. Navoiyni puxta bilish uchun juda jiddiy va maxsus tayyorgarlik ko‘rish lozim. Alisher Navoiy hamma narsani erkinlik va vobastalikda talqin qilgan, inson qismati bilan bog‘liq har qanday haqiqatning istiqbolini tafakkur hurligida ko‘rgan. Demak,

tuyg'uda, ruhda, ko'ngil va tafakkurda erkinlikni qaror toptirmay turib, Navoiy asarlarining asl ma'no-mohiyatini chaqishga urinish befoyda[9,25]"

Ibrohim Haqqul tadqiqotlarining boshqa ko'p ishlardan ajralib turadigan jihatlaridan biri yana shundaki, u o'zbek adabiyoti tarixini, xususan, undagi mahorat masalalarini shu adabiyot doirasida emas, jahon adabiyoti kontekstida, adabiy aloqalar yo'nalishida, o'rni kelganda zamonaviy adabiyot bilan yonma-yon qo'yib tekshiradi, adabiy merosga umumbashariy mulk sifatida qarab, izchil ravishda uning tarixiy va hayotiy haqiqatlarga, go'zalliklarga yo'l ochuvchi mash'allardan biri ekanligini isbotlashga intiladi. Shu nuqtayi nazardan uning o'zbek adabiyoti namunalarining ayrim faktlarini goh fors-tojik, goh Yevropa, goh rus adabiyotidagi farq va holatlar bilan yonma-yon qo'yib qiyoslab, ular haqida fikr-mulohaza yuritishi ijobiy hodisadir. Ibrohim Haqqul ilmiy tadqiqoqlari doirasi nihoyatda keng. Bunda uning zamonaviy adabiyotimiz va she'riyatimiz borasida yozgan kitob va maqolalari ham e'tiborga loyiq. Olimning Abdulla Oripov, Shavkat Rahmon, Jamol Kamol, Rauf Parfi, Usmon Azim, Miraziz A'zam, Xurshid Davron kabi o'zbek shoirlarining she'riyati yuzasidan matbuotda tez-tez chiqib turishlari, davra suhbatlarida ularning asarlaridagi yutuq va kamchiliklar yuzasidan bildirgan keskin tanqidiy mulohazalari ham bugungi adabiy jarayon uchun muhim bo'lib, hozirgi o'zbek she'riyati rivojida ijobiy rol o'ynadi.

Yuqorida nomi tilga olinganlar mumtoz adabiyotimiz rivojiga katta hissa qo'shdi. Lekin hamma gap shundaki, zamon zayliga ko'ra bu masala talqinida ular muayyan nuqtaga kelib mafkuraviy cheklanish va zug'um tufayli undan narigan o'tolmadilar. Mumtoz adabiyotimiz namoyondalarining buyukligini to'liq ko'rsata olmadilar. Bu maqsad yo'lida Sho'ro mafkurasi singib ketgan edi. Ibrohim Haqqulning bu masalaga yuqoridagi qarashlar spektoridan farqli jihati shunda bo'ldiki, u, birinchidan, tasavvuf shoirlarining cheklanganligini, zaif tomonlarini ko'rsatuvchi salbiy xususiyat emas, aksincha, uning buyukligini va qudratini belgilovchi eng muhim omil, asos ekanligini ko'rsatib berdi. O'zbek tasavvufshunosligi istiqlol tufayli qaror topdi, uning ilmiy-amaliy tamal toshini qo'yishda N.Komilov, O.Usmon va boshqalar qatorida Ibrohim Haqqul ham samarali hissa qo'shdi. Uning Ahmad Yassaviy, Farididdin Attor, Jaloliddin Rumi , Najmiddin Kubro, Xoja Orif Mohitobon, Xoja Bektoshi Valiy kabi mutasavviflar ijodiga oid, shuningdek, Alisher Navoiy va o'zbek mumtoz adabiyotini tasavvufiy qarashlar prizmasidan o'tkazgan holda yangicha talqin etish yo'nalishidagi tadqiqotlari muhim rol o'ynadi. Ibrohim Haqqulning Alisher Navoiy hayoti va ijodi tadqiqiga bag'ishlangan asarlarisiz hozirgi o'zbek navoiyshunosligi kemptik bo'lib qolardi. Chindan ham, bugun Ibrohim Haqqulni o'qimay turib navoiyshunos bo'lish

mumkin emas. Akademik Vohid Zohidov Navoiy haqida o'zgacha pafos bilan yozar edi. Afsuski, olimning yozganlarida ham o'sha davr siyosatidan kelib chiqish yotar edi, ammo maqsad qanday qilib bo'lmasin, Navoiyni, uning asarlarini zamonga moslab tushuntirish bo'lgan. «Insonga go'zal mohiyatni Alloh bergan. Alloh bergan narsani qaytarib olib bo'lmaydi yoki o'zgartirib bo'lmaydi. Agar inson Allohga qancha yaqinlashsa, u shuncha bashariy irodasidan kechib yoki uzoqlashib ilohiy irodaga erishadi. Va ilohiy irodaga erishgan odam bu dunyoning g'avg'olari, hasad va xusumatlaridan juda baland bo'ladi. U hech narsadan qo'rqmaydi, chunki uning suyanadigan asosiy kuchi Allohga aylanadi.»- degan edi Ibrohim Haqqul. Darhaqiqat, ustoz hayot yo'llarida hamisha Alloh taoloning qudratiga, madadiga tayandi. Hech kimga yalinmadi, yaltoqlanmadi. Ilmga sadoqati va shu yo'ldagi sobitqadamligi ijodkorni qalblarimizga mangu muhrladi. Ushbu misralar bilan so'zimizni yakunlaymiz:

Shunday yashaginki ketar chog'ingda,
Hamma giryon qolsin, sen borgil shodon.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 3-том. Хазойин ул-маоний. Фаройиб-ус-сиғар. -Тошкент: Фан, 1988, 616 б.
2. Навоий асарлари луғати. Тузувчилар: П.Шамсиев, С.Иброҳимов. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972, 784 б.
1. 3.Рустамов А. Шоирнинг биринчи ғазали.//Шарқ юлдузи, 1987, № 3, 175-179-б.
3. Қуръони карим (таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). - Тошкент: Чўлпон, 1992. 672 б.
4. Қуръони карим сўзларининг арабча-ўзбекча кўрсаткичли луғати. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1971. 277 б.
2. 6.Ҳайитметов А. Навоий даҳоси. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1970, 173 б.
3. 7.Ҳаққул И. Шеърят - руҳий муносабат. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989, 240 б.
4. 8. Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърят. -Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991, 184 б.
5. 9.Ҳаққулов И. Навоийга қайтиш., 1-китоб. -Тошкент: 2007

6. Sayliyeva Z. EY SABO, SHARH AYLA AVVAL DILSITONIMDIN XABAR //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 200-205.
7. Sayliyeva Z. R., Murodova M. R. Q. LITERACY OF PRAISE IN THE VERSES OF ALISHER NAVOI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 372-380.
8. Rakhmiddinovna S. Z., Mahliyo B. FALAK NILUFARLARIDIN CHASHMAYI MEHR GAR O'LDI PAYDO //E Conference Zone. – 2022. – С. 93-96.
9. Rakhmiddinovna S. Z. The Study of the Problems of Sufizm and Art in Navoi Studies //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2023. – Т. 4. – №. 5. – С. 258-262.
10. Rahmiddinovna S. Z. et al. OMINA SHENLIKO "G 'LINING" VIJDON AZOBI" ASARIGA TAQRIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 33. – №. 2. – С. 90-93.
11. Rakhmiddinovna S. Z. EY, SAFHAYI RUXSORING AZAL XATIDIN INSHO //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – С. 112.
12. Raxmiddinovna S. Z., Bahromjonovna H. Z. USMON AZIM–ROST TUYG'ULAR KUYCHISI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2023. – Т. 26. – №. 1. – С. 3-6.
13. Rakhmiddinovna S. Z., Qizi M. M. R. Prophet of the peace and blessings of allah be upon him (o prophet of the prophet hood...) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 5. – С. 31-36.
14. Rakhmiddinovna S. Z., Manzura K. MUHAMMAD RAHIMKHAN FERUZ AND HIS DESCENDANTS //Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 142-146.
15. Rakhmiddinovna S. Z. About the Artistic Skills of Alisher Navoi //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 838-846.
16. Dilbar K., Rakhmiddinovna S. Z. PROMOTER OF MUSLIM CLASSICAL LITERATURE" FORTY HADITH" //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – Т. 2. – №. 9.
17. Rahmiddinovna S. Z. ANBAR OTIN-DEMOKRATIK SHOIRA ("QAROLAR FALSAFASI" RISOLASI MISOLIDA) //SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN MODERN EDUCATION. – 2023. – Т. 1. – №. 7.

18. Kholikova N., Rakhmiddinovna S. Z. THE GLOSS OF COLORS IN THE POETRY OF ABDULLA OROPOV //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 9.
19. Rakhmiddinovna S. Z. CHU JILVA AYLADI UL HUSN ISTABON OSHIQ //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – C. 132.
20. Rakhmiddinovna S. Z. About the Artistic Skills of Alisher Navoi //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – T. 3. – №. 3. – C. 838-846.
21. Rakhmiddinovna S. Z., Qizi M. M. R. Prophet of the peace and blessings of allah be upon him (o prophet of the prophet hood...) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 5. – C. 31-36.
22. Rakhmiddinovna S. Z. The Study of the Problems of Sufizm and Art in Navoi Studies //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 5. – C. 258-262.
23. Rakhmiddinovna S. Z. EY, SAFHAYI RUXSORING AZAL XATIDIN INSHO //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – C. 112.
24. Sayliyeva Z. EY SABO, SHARH AYLA AVVAL DILSITONIMDIN XABAR //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 200-205.
25. Sayliyeva Z. R., Murodova M. R. Q. LITERACY OF PRAISE IN THE VERSES OF ALISHER NAVOI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 372-380.
26. Raxmiddinovna S. Z., Bahromjonovna H. Z. USMON AZIM–ROST TUYG‘ULAR KUYCHISI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2023. – Т. 26. – №. 1. – С. 3-6.
27. Rahmiddinovna S. Z. et al. OMINA SHENLIKO ‘G ‘LINING" VIJDON AZOBI" ASARIGA TAQRIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 33. – №. 2. – С. 90-93.
28. Rakhmiddinovna S. Z. CHU JILVA AYLADI UL HUSN ISTABON OSHIQ //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – C. 132.
29. Rahmiddinovna S. Z. ANBAR OTIN-DEMOKRATIK SHOIRA (“QAROLAR FALSAFASI” RISOLASI MISOLIDA) //SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN MODERN EDUCATION. – 2023. – Т. 1. – №. 7.

30. Сайлиева З. Р. ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА АЛИШЕРА НАВОИ //Сохранение и развитие языков и культур коренных народов Сибири. – 2022. – С. 251-254.
31. Бекова Н. Ж., Сайлиева З. Р. " Девони Фони": издания и исследования //Филология и лингвистика в современном обществе. – 2014. – С. 20-22.
32. Бекова Н. Ж., Жалилова Л. Ж., Сайлиева З. Р. On a separate literary sources of the poetry collection" Sittai Zaruriya" by Alisher Navoi //Современная филология. – 2014. – С. 45-47.
33. Akhmedova, Shoira, and Sofiya Mahmudova. "ABU ALI IBN SINA ON A CRITICAL BIOGRAPHICAL ESSAY." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.7 (2022): 795-799
34. NEMATOVNA, AKHMEDOVA SHOIRA, KADYROVA NASIMA SAIDBURKHONOVNA, and KURBANOVA OLTINOY BEKMURODOVNA. "METHODOLOGY AND SKILLS PROBLEMS." *The journal of contemporary issues in business and government* 27.5 (2021): 778-784.
35. Nematovna, Akhmedova Shoira. "GENRE OF LITERARY PORTRAIT IN THE WORKS OF ALISHER NAVAI." *SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА*: 127
36. Axmedova, Shoira. "THE ROLE OF THE JADID PRESS IN THE FORMATION OF UZBEK LITERARY CRITICISM." *Конференции*. 2021.
37. Ахмедова, Ш. Н., & Назарова, Д. (2021). АДАБИЙ ПОРТРЕТ ЖАНРИНИНГ НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ ХУСУСИДА. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(3).
38. Ахмедова, Шоира Нематовна. "ЎЗБЕК ВА ФРАНЦУЗ АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА ПОРТРЕТНАВИСЛИК ТАРАҚҚИЁТИ." *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА* 3.6 (2020).
39. Ахмедова, Шоира. "БУХОРО ТАРИХИГА БАҒИШЛАНГАН ШЕЪРЛАР ҲАҚИДА." *FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI* 6.6 (2021).
40. Ахмедова Ш. Н. ХУРШИД ДАВРОННИНГ АДАБИЙ–ЭСТЕТИК ҚАРАШЛАРИ: Ахмедова Шоира Нематовна, БухДУ ўзбек адабиёти кафедраси профессори, ф. ф. доктори //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 6.2. Махсус сон. – С. 20-28.
41. Ахмедова, Шоира Нематова. "ПРОГРЕСС ПОРТРЕТОПИСАНИЯ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ." *Россия-*

Ўзбекистан. *Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития* (2019): 12-14.

42. Ахмедова, Шоира Нематовна, Лосеева-Танем Бахтияри, and Насима Саидбурхановна Кадирова. "О Творческой Специфике Литературной Критики." *Miasto Przyszłości* 42 (2023): 326-329.

43. Shokhsanam Davronova 2021. UZBEK NOVEL IN THE INDEPENDENCE PERIOD: TRADITION AND NOVELTY ISSUES. *JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*. (Feb. 2021), 679–683.

44. Davronova S. Eastern and western literary tradition in the modern uzbek novels //World science. – 2016. – Т. 4. – №. 5 (9). – С. 33-34.

45. Davronova S. MODERN ÖZBEK ROMANLARINDA KÂMİL İNSAN TERBİYESİ MESELESİNİN ELE ALINIŞI //Electronic Turkish Studies. – 2017. – Т. 12. – №. 15.

46. DAVRONOVA S. TARİHİ ROMANDA MUTASAVVIF BİLGİN SİMASI //DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI I. – С. 108.

47. Shohsanam D. EASTERN AND WESTERN LITERARY TRADITION IN THE MODERN UZBEK NOVELS //International Scientific and Practical Conference World science. – ROST, 2016. – Т. 4. – №. 5. – С. 33-34.

48. Давронова Ш. Литературное влияние и творчество //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2016. – Т. 1. – №. 2 (59). – С. 40-46.

49. Давронова Ш. Адабий таъсир ва ижодийлик //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2016. – 2016.

50. Davronova S. КОНТРАСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ МЕТОДА В ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА ИСАДЖАНА СУЛТАНА “ОЛИСДАГИ УРУШНИНГ АКС-САДОСИ”(«ЭХО ВОЙНЫ ВДАЛЕКЕ»)) //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2022. – Т. 9. – №. 9.

51. Davronova S. Mythology in intellectual novels //Theoretical & Applied Science. – 2015. – №. 4. – С. 40-43.

52. Gaybulloevna D. S., Bakhtiyorovna N. N. PSYCHOLOGIST IN ULUGBEK HAMDAM'S NOVEL" FATHER.

53. Davronova S., Kandimova I. CHARACTER CREATION SKILLS OF LUKMON BORIKHAN //INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION". – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 30-34.

54. O'roqova, N. (2024). ABDULLA ORIPOV LIRIKASIDA RAMZIY-FLORISTIK OBRAZLAR IFODASI. *Центральноазиатский журнал*

междисциплинарных исследований и исследований в области управления, 1(3), 193-199.

55. O'roqova, N. (2024). SADRIDDIN AYNII USLUBIGA DOIR CHIZGILAR. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 47(47).

извлечено от

https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/12188

56. O'roqova N. O 'ZBEK SHE'RIYATIDA KAPALAK OBRAZI TALQINI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2024. – Т. 47. – №. 47.

57. Yorievna, U. N. ., & Ikhtiyar's , K. N. . (2024). National Portrait in Otkir Hashimov's Stories. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 3(3), 831–837. Retrieved from

<https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1923>

58. Nafosat, U., & Quvvatova, D. (2019). An untraditional description style in the epos of Ikrom Otamurod. International Journal of Engineering and Advanced Technology, 8(5 Special Issue 3), 396-399.

59. Uroкова, N. (2019). GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES. Theoretical & Applied Science, (8), 57-59.

60. Uroкова, N. (2022). MASNAVI IN MODERN UZBEK PROSE. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(3), 63-65.

61. Yorievna, U. N. (2022). Masnavi Genre in Uzbek Classical Poetry: Nature, Genesis, Features. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(10), 67-70.

62. Yoriyevna, U. N. (2023). THE ORIGINALITY AND GENESIS OF ANIMAL SYMBOLISM IN POETRY. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 18, 20-23.

63. Уракова, Н. (2019). Стиль писателя в современных узбекских поэмах. International scientific review, (1 (41)), 26-28.

64. Uroкова, N. (2019). GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES. Theoretical & Applied Science, (8), 57-59.

65. O'roqova, N. (2019). So'nggi yillar o'zbek dostonchiligida ijodkor uslubi va individualligi (I. Otamurod va U. Qo'chqor dostonlari asosida). Falsafa fanlari doktori (PhD) dissertatsiyasi, Qarshi, 2019. B, 21

66. Yoriyevna, U. N. (2023). RELATIONSHIPS BETWEEN HUMANS AND ANIMALS. Confrencea, 8(1), 123-126.

67. O'roqova , N. . (2022). O'ZBEK MUMTOZ SHE'RIYATIDA MASNAVIY JANRI TABIATI, GENEZISI, XUSUSIYATLARI. Евразийский журнал

социальных наук, философии и культуры, 2(10), 38–42. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/4041>

68. Yorievna, U. N. ., & Narzulloyevna, M. L. . (2024). Interpretation of the Image of Animals in Abdulla Oripov's Poetry. International Journal of Formal Education, 3(4), 40–45. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2478>

69. Sodikova T. D. Depiction of Romantic Love in Muslihabegim Miskin's Poetry //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 8.

70. Соди́кова Д. Т. ПРОБЛЕСКИ ЖЕНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВО ВРЕМЕНА ДИНАСТИИ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА: ВСЕ О ПОЭТЕССЕ МУСЛИХАБЕГИМ МИСКИН И ЕЕ ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ //ББК 81.632 А43. – С. 174.

71. Eshankulov H., Sadikova D. Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIXth century in Bukhara //GOLDEN SCRIPTS OLTIN BITIGLAR. – С. 41.

72. Садикова Д. MUSLIHABEGIM MISKIN-ALISHER NAVOI'S FOLLOWER //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

73. Sodikova D. MUSLIHABEGIM MISKIN IS A ZULLISONAYN (WHO WROTE HER WORKS IN TWO LANGUAGES) POETESS //Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 81-86.

74. Садикова Д. Muslihabegim Miskin–XIX asr Vuxoro adabiy muhitining iste'dodli zullisonayn shoirasi //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

75. Садикова D. The Expression of Muslikha begim Miskin's Autobiography in Her Own Literary Collections //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 38. – №. 38.

76. Sodikova D. MUSLIHABEGIM MISKIN IS A ZULLISONAYN (WHO WROTE HER WORKS IN TWO LANGUAGES) POETESS //Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 81-86.

77. Садикова D. The Expression of Muslikha begim Miskin's Autobiography in Her Own Literary Collections //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 38. – №. 38.

78. Eshankulov H., Sadikova D. Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIXth century in Bukhara //GOLDEN SCRIPTS OLTIN BITIGLAR. – C. 41.
79. Turaeva, L. O. (2021). Artistic and compositional features of harvest songs. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(4), 629-634.
80. To'rayeva, L. O. (2024). O'ZBEK DEHQONCHILIGIDA TAQVIM RAMZLARI. *IMRAS*, 7(1), 779-783.
81. To'rayeva, L. O. (2023). O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODIDA DEHQON OLQISHLARINING O'ZIGA XOS IFODASI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(24), 22-25.
82. To'rayeva, L. O. (2023). DEHQONCHILIK QO'SHIQLARI JANRINI BELGILASHDA KASBIY ATAMALARNING O'RNI. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(22), 66-70.
83. To'rayeva, L. O. (2022, June). Maqollarda dehqonlar hayotining badiiy talqini. In *E Conference Zone* (pp. 71-73).
84. To'rayeva, L. (2021). O'ZBEK ZIROATSHILIGIDA MOSHGA MUNOSABATNING FOLKLORDAGI BADIY TALQINLARI XUSUSIDA. *SYeNTR NAUCHNĬX PUBLIKASIY (buxdu. uz)*, 7(7).
85. Omonovna T. L. Artistic understanding of peasant life in proverbs //Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2022. – T. 9. – S. 47-49.
86. TORAYEVA, L. (2023). O'RIM QO'SHIQLARINING OBRAZLAR TARKIBI VA BADIY-KOMPOZISION XUSUSIYATLARI. *SYeNTR NAUCHNĬX PUBLIKASIY (buxdu. uz)*, 42(42).
87. Omonovna, T. L. (2024). A Hymn of Divine Ideas in the Wisdoms of Yassavi. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 34-39
88. Raxmatovna T. U., Zaripovna R. R. Study of Begali Kasimov's Activity in Literary Studies and Scientific Biography of the Scientist //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 2S. – C. 3454-3459.
89. Toraeva U. R. Definition and research methods of Uzbek modern literature //Current research journal of philological sciences. – 2021. – T. 2. – №. 10. – C. 104-107.
90. Turaeva U. R. Determination of characteristics of uzbek jadid schools and literature //наука и инновации в ххi веке: актуальные вопросы, открытия и достижения. – 2021. – С. 154-156.

91. Rakhmatovna T. U. UDC: 82.09. 575.1 Literary critic begali kasimov is a researcher of modern literature //scientific reports of bukhara state university. – С. 114.
92. Rakhmatovna T. U. Research of heritage of representatives of uzbek literature of the period of national renaissance //principal issues of scientific research and modern education. – 2022. – Т. 1. – №. 7.
93. Torayeva U. The Tatar press and Turkestan Jadidism In The researches of Begali Kasimov //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №.
94. Torayeva U. O‘zbek jadid adabiyoti va jahon ijtimoiy-adabiy harakatchiligi masalasining tadqiq etilishi //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 206-211.
95. Raxmatovna T. U. Study of Begali Kasimov's Activity in Literary Studies and Scientific Biography of the Scientist //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 869-875.
96. Latipov H. R. ALISHER NAVOI ON LOVE, ENLIGHTENMENT AND AWARENESS //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – С. 551-556.
97. Ramazonovich L. H. Souls striving to god or from the world of wise people //Journal of Social Sciences and Humanities Research. – 2018. – Т. 6. – №. 04. – С. 14-18.
98. Baxtiyorovna, N. N. ., & Latipov, H. R. . (2024). Expression of Common Ideas and Images in the Creations of Navoy and Pushkin. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 46–53. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2479>
99. Ramazonovich, L. H. . (2024). Symbolism, Allusion and Essence in the Work of Turkigoi Songs. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 20–28. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2474>